

Vančura a ještě jednou Vančura

Jiří Holý

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Ústav české literatury a komparatistiky
jiri.holy@ff.cuni.cz

V posledních dvou letech k početné literatuře o Vladislavu Vančurovi přibyly dvě nové české knihy. Historik Petr Koura vydal publikaci *Vladislav Vančura a nacismus, to jsou hluboké protiklady* (2022) a literární vědec Petr Málek je editorem a komentátorem *Čtení o Vladislavu Vančurovi* (2023), dalšího svazku záslužné řady, kterou připravuje Institut pro studium literatury. Obě knihy stojí za pozornost.

Název Kourovky publikace cituje slova Josefa Kodíčka pronesená na večeru PEN klubu v Londýně v červnu 1942, krátce po Vančurově popravě. Večer byl uspořádán jako tryzna k uctění jeho památky. Kourova kniha se soustřeďuje na dvě témata, jednak na Vančurovu činnost v protinacistickém odboji a zadruhé na to, co se nazývá „druhý život“, tedy ohlas díla a proměňující se kulturní obraz osobnosti. I když je první část výrazně kratší (55 stran proti přibližně 140 stranám části druhé) a věnuje se více historickým než literárním souvislostem, připadá mi, aspoň z perspektivy bádání o Vančurovi, významnější. Ve stopách historiků Františka Janáčka a Aleny Hájkové studoval Koura dobové dokumenty, zejména protokoly z výslechů na gestapu. To ho přivedlo k opravě tradovaného obrazu závěru života tohoto spisovatele. Badatelé (včetně mě) přejímali autoritativní hlasy několika Vančurových přátel a spolupracovníků, kteří líčili závažnost jeho ilegální práce, mučení při výsleších na gestapu a jeho statečnost. Například třetí díl televizní série Terezy Brdečkové a Roberta Sedláčka *Bohéma* (2017) představil scénu, kdy je herec Zdeněk Štěpánek odveden na gestapo a vidí tam zbitého a zkrvaveného Vančuru. V pozdější scéně téhož dílu je Vančura spolu s dalším odbojářem zastřelen v Kobylisích. Před popravou odmítne pásku na oči a chvatně se pokrývá. Ještě 1. 6. 2022 uvádějí *Lidové noviny* výročí Vančurovy smrti titulkem „Zatčení v pět ráno, pak výslech a mučení“. Představa Vančury jako mučedníka zapadá do tradované řady české martyrologie, jakési obce našich svatých, od knížete Václava po Václava Havla.

Petr Koura píše, že se zachoval jediný dokument z Vančurových výslechů z 15. 5. 1942. Z něho vyplývá, že spisovatel nebyl vystaven fyzickému násilí. Jeho vyšetřovatel Alois Hornischer měl doktorát práv na německé univerzitě, uměl česky a patřil k inteligentním úředníkům gestapa. Je pravděpodobné, že Vančuru už znovu nevyslyšali a že byl popraven hlavně proto, že byl známou osobností: „[...] to, co přivedlo Vladislava Vančuru před popravčí četu, nebyla jeho činnost v odboji [...], ale jeho proslulost“ (s. 76). Proto byl v oficiální zprávě ČTK z 1. června 1942 uveden mezi

27 popravenými na prvním místě (maně to připomíná 27 popravených na Staroměstském náměstí v červnu 1621, kdy byli jako první stati Jáchym Ondřej Šlik a Václav Budovec). Koura uvádí: „Poprava Vladislava Vančury evidentně splnila to, co od ní nacističtí představitelé očekávali — v české společnosti vyvolala zděšení a strach“ (s. 71). To odpovídá i hlasům po válce, shodujícím se v tom, že touto smrtí měla být exemplárně zasažena česká kultura. Kromě v knize uvedených příkladů lze jmenovat blízkého přítele Jana Mukařovského, který se bál uchovávat i pouhé dopisy od Vančury; nejprve je zakopal na zahradě a potom spálil.

Scéna, v níž se Vančura před popravou křížuje, se nepochybně inspiruje dopisem Bedřicha Fučíka Janu Čepovi. V něm Fučík píše, že věří, že Vančura v poslední chvíli před smrtí zahlédl nebe a udělal kříž. Nejsem si však jistý, při vši účtě k Fučíkovi, zda nepřizpůsobuje Vančuru k obrazu svému, jako to činil třeba Jakub Deml s Březinou. Spirituální rozměr ve Vančurově díle nesporně existuje, výrazné jsou třeba apokalyptické obrazy v dílech z dvacátých let (jsou to obrazy nejen zániku, ale v biblickém smyslu i soudu a nového věku). Vladislav Vančura pocházel ze staré českoobrátské rodiny, což jistě zanechalo stopy na jeho mentalitě i v době, kdy byl přesvědčeným komunistou. Mezi předky Vančurů byli tajní evangelíci z doby rekatolizace (jednoho z nich zobrazil Jiří Mahen, Vančurův bratranec z druhého kolena, ve hře *Mrtvé moře*). V rodině se pravidelně četla Kralická bible, což poznamenalo Vančurovu literární stylizaci (píše o tom např. v dopise Adolfu Veselému v roce 1925). Myslím, že pokud Vladislav Vančura před popravou nějakým způsobem reflektoval křesťanství (což nevíme a už se těžko dozvíme), byla to evangelická víra jeho předků, a ne katolický liturgický úkon křížování. Obecně se domnívám, že Vančura nevnímal transcendenci jako směřování k vyššímu řádu jakožto konečnému smyslu, ale spíše jako otevřenost lidského vědomí vůči vlastním tvořivým možnostem, které lze uskutečnit prostřednictvím tvaru.

Druhá část knihy ukazuje proměny obrazu Vladislava Vančury v souvislostech poválečné doby. Jakýmsi Vančurovým protichůdcem se přitom stává Julius Fučík, který po únoru 1948 vstoupil na nebesa komunistické hagiografie, zatímco o Vančurovi se víceméně rozpačitě mlčelo (příznačné jsou dvě kritické zmínky Ladislava Štolla v jeho proslulých *Třiceti letech*). V šedesátých letech naopak Fučíkova sláva ztrácela lesk. Příznačný je rozdíl mezi monumentálním portrétem v Kunderově básni *Poslední máj* (1955) s využitím aluze na Ježíšovo pokušení na hoře a *Žertem* (1967) téhož autora, kde jsou Fučík a využívání jeho *Reportáže* desakralizováni. Naproti tomu Vančura a jeho dílo se stali ikonou a takřka módou mezi českými intelektuály let šedesátých, jak dosvědčuje několik pozoruhodných monografií (Milan Kundera, Zdeněk Kožmín, Mojmír Grygar; Grygar je také autorem rozsáhlé kapitoly o Vančurovi v tehdy napsaném IV. svazku *Dějiny české literatury*), vzpomínková kniha Ludmily Vančurové a tři známé filmové adaptace (*Markéta Lazarová*, *Rožmarné léto*, *Luk královny Dorotky*).

Myšlenka sledovat paralelně posmrtné osudy Vančury a Fučíka je produktivní. I když ne zcela nová; myslím, že první, kdo tak učinil, byl Ferdinand Peroutka v „talku“ na Svobodné Evropě v roce 1960, když si položil otázku, proč komunisté vybrali jako svůj idol Fučíka, a ne Vančuru. Připomíná, že Vančurovi ani po smrti nebyly odpuštěny „formalismus“ a nesouhlas se stalinismem. Navíc „Vančura byl nepříjemně holohlavý, a Fučík měl černé, kučeravé vlasy, snědou pleť, jiskrné oči, byl krásný jakousi cikánskou krásou. Vančura se snažil být přesný. Kolem Fučíka byl romantický opar, do něhož bylo možno všelicos vložit. [...] Nikdy neváhal se dramatizovat a tvůrce

legendy našli půdu už jím samým připravenou.⁴¹ Je škoda, že Petr Koura nedoplnil svůj výzkum touto úvahou nebo jiným hlasem z exilu, vzpomínkami Milady Součkové (časopis *Sklizeň*, 1957). Byla by to protiváha oficiálního „zapomínání“ na Vančuru, o to cennější, že právě Peroutka s Vančurou vedl polemiku, když kritizoval jeho *Poslední soud* za domnělou stylovou nabubřelost. (Část této kritiky je otištěna a celý spor komentován v druhé recenzované knize, *Čtení o Vladislavu Vančurovi*.)

Zajímavý postřeh přináší Petr Koura, když srovnává dvě otištěné verze fotografie Vladislava Vančury s Jaroslavem Seifertem. První verze (v knize *Vladislav Vančura ve fotografii*, 1954) je retušovaná, chybí na ní třetí osoba. Druhá, vydaná ve svazku Vančurových úvah, esejů a poznámek *Řád nové tvorby* (1972), zobrazuje Vančuru, Seiferta a třetího muže. Ten je označen jako Hašek. Koura argumentuje, že onen muž se nepodobá známým portrétům Jaroslava Haška a že v roce 1954 nebyl důvod jej z fotografie vymazat. Vyslovuje hypotézu, že to může být někdo z katolicky orientovaných literátů. Je to úvaha celkem logická, ale úplně mě nepřesvědčuje. Fotografie je evidentně z počátku dvacátých let. Třetí postava je nezřetelná, vyloučit zcela Haška podle mě nelze. Je známo, že Vančura se s Haškem stýkal, a naopak katoličtí literáti mu na počátku dvacátých let blízcí nebyli. Později se s některými z nich spřátelil, například s Janem Čepem, Bedřichem Fučíkem, Albertem Vyskočilem. To bylo ovšem tak po deseti letech. Pravděpodobnější je hypotéza Jana Lukavce, který v recenzi Kourovy publikace na portálu *iliteratura* napsal, že by mohlo jít o Jiřího Weila. Bohužel v žádné z obou zmíněných knih není přímo označen zdroj fotografie, jen v závěru *Vladislava Vančury ve fotografii* je vyjmenováno celkem deset „autorů a majitelů fotografií“, šest osob a čtyři instituce. Budoucí literární detektiv by musel identifikovat zdroj fotografie a pak se pokusit vypátrat, kdo by na ní mohl být.

Jen zběžně je v knize načrtnut obraz Vančurovy osobnosti v době normalizace a po roce 1989. Paradoxně Koura někdy větší pozornost věnuje článkům než knižním publikacím. Některé knihy o Vančurovi nejsou zmíněny vůbec, jako obě podle mého názoru pozoruhodné cizojazyčné monografie, ruská od Olega Maleviče a anglická od Rajendry A. Chitnise. Tady by se jistě vyplatila spolupráce literárněvědného bohemisty. Do jisté míry se to projevuje i v drobnostech, jako je charakteristika Durychova *Masopustu coby „vrcholného díla“* či citování vzpomínek Karla Nového ne přímo z pramene, ale z monografie Milana Blahynky.

* * *

Recepci Vančurových děl se už věnovalo několik odborných prací, zejména od Jiřího Poláčka (viz bibliografie jeho studií ve svazku *Vladislav Vančura v literárním kontextu 20. století*, 2022). Na rozdíl od nich Petr Málek představuje dobovou kritickou reflexi nejen jako souhrn empirických dat, ale jako fundovaně komentovaný vícehlasý dialog nad Vančurovou tvorbou. Někdy jsou to ovšem spíše zarputilé monology, které vycházejí z předem daných představ o literatuře a konfrontují tyto konstrukty s čtením Vančurových děl.

1 Ferdinand Peroutka: *Úděl svobody. Výběr z rozhlasových projevů 1951–1977*. Praha, Academia 1995, s. 34.

V roce 1933 napsal Karel Čapek do *Přítomnosti* článek *Šrámkova Past a past kritiků*. Ukázal na kritickém ohlasu Šrámkova románu na „groteskní změtení jazyků“ a „galimatyáš“ navzájem si odporujících soudů. V následující polemice s postiženými kritiky (byli mezi nimi také K. Sezima, A. Novák, M. Rutte, B. Václavek, A. M. Píša a F. Götz, kteří figurují i ve *Čtení o Vladislavu Vančurovi*) obhájil své přesvědčení o potřebě kritiky vycházející z porozumění textu díla, které považoval za „systém znaků“. „Ty znaky a komplexy znaků jsou objektivní, jsou doloženy dílem; jeden kritik si všimne těch, jiný oněch — podle svého zaměření; kritiky nebudou souhlasné, ale nebudou nesmyslně kontradiktorní.“²

V představených ohlasech Vančurových děl (jde o období od vydání *Amazonského proudu* v roce 1923 do konce šedesátých let 20. století) nenajdeme takový galimatyáš, jaký konstatoval na příkladu *Pasti* Karel Čapek. Snad to bylo dáno obdivem, kterým Vančurovo dílo zahrnul F. X. Šalda, největší dobová kritická autorita (svazek otiskuje dva jeho proslulé články, o *Polích orných a válečných* a o *Útěku do Budína* a *Markétě Lazarové*). Nicméně několik polemik nad Vančurovým dílem svědčí o tom, že i tento autor se stával pro ideology různých barev vhodným terčem. Je to Peroutkova zaujatá kritika románu *Poslední soud* jako prózy jen ornamentální, na kterou odpověděl sám Vančura s argumenty rodícího se pražského strukturalismu (s. 164–167, úvod, s. 15–16). Ještě necitlivější byla sektářská kritika O. Krígl (Otakara Kučery), který napsal, že Vančura ve *Třech řekách* přešel na „stranu buržoazie“, dokonce „velkoburžoazie“. S touto nehorázností polemizovalo několik osobností různé orientace, od katolíka Bedřicha Fučíka po marxistu Kurta Konrada. Kríglův článek není zařazen do antologie, jistě právem, protože je dnes bezcenný, ale Petr Málek jej připomíná ve svém fundovaném úvodu (s. 25). Naopak zařazen jako poslední položka je článek Jana Lopatky z *Tváře* 1969. Je formálně věnován *Konci starých časů*, ale ve skutečnosti je to polemika proti velké části dosavadního vančurovského bádání včetně Kunderova *Umění románu*. (Podrobně o Kunderově knize psal Lopatka ve *Tváři* o měsíc později, v červnu 1969.) Lopatka považuje *Konec starých časů* v rámci Vančurova vývoje za první krok od soustředění na výraz k fabulační a ideologické konstrukci. Snahu vytvořit „monumentální epické dílo“, v níž Kundera spatřoval rozhodující linku Vančurova vývoje, Lopatka vnímá jako bludnou, teleologickou, autorovi účelově vnucovanou. Domnívá se, že dovedná virtuosita tohoto románu i dalších Vančurových děl vytváří „zvláštní uzavřenost“. Mnohem silněji jej oslovuje „podivuhodná tajemnost některých próz *Amazonského proudu*, *Hrdelní pře* nebo *Posledního soudu*“ (s. 330). Formuluje se tak jiný pohled na Vančuru, než jaký zastávali Milan Kundera a většina jeho vrstevníků (v antologii zastoupený Jiří Brabec, nezastoupený Mojmir Grygar), kteří hájili představu jednoty Vančurovy osobnosti (resp. jeho revolučního přesvědčení) a díla směřujícího od experimentů k „epické syntéze“ *Obrazů z dějin*.

I když Lopatkův subverzivní výklad nenašel přímé pokračovatele, je zřejmé, že je relevantní. Hlasy posuzovatelů Vančurových děl můžeme rozdělit na už zmíněné tvůrce apriorních konstrukcí a na vykladače naslouchající a empatické. K těm druhým patří v antologii zastoupení Josef Hora, F. X. Šalda, Albert Vyskočil, Bedřich Fučík a pro mnohé objevené také Pavel Eisner, který sledoval obdivně Vančurovo dílo od jeho prvotiny po *Obrazy z dějin*. Stojí za zmínku, že hranice někdy vede uvnitř jednotlivých

2 Karel Čapek: *O umění a kultuře* III, eds. Emanuel Macek a Miloš Pohorský. Praha, Československý spisovatel 1986, s. 445.

interpretů (viz zmíněný Milan Kundera s cennými postřehy k poetice Vančurových děl). Také například Bedřich Václavek, který byl v březnu 1924 první, kdo upozornil na klíčové Vančurovy vzory Rabelaise a Cervantese, zatímco o dvanáct let později patronoval dogmatickému Kríglovu odsudku. Mukařovského pronikavá analýza *Konce starých časů* z roku 1934 se ocitla v protikladu s doslovem k témuž dílu z roku 1958, tedy z doby, kdy „poznávací princip“ u něho nahradil „sémantické gesto“. Paradoxní je, že Mukařovského polovičatý a opatrný návrat k některým strukturalistickým tezím ve studii o Vančurovi, Olbrachtovi a Čapkovi v témže roce rázně utnula sekernická ruka Vladimíra Dostála ve stranickém časopise *Nová mysl* (1961). Mediální kampaň, bezpochyby řízená z vyšších míst, pak vedla k odchodu Mukařovského z funkce ředitele Ústavu pro českou literaturu a jeho nahrazení spolehlivým Ladislavem Štollem.

Rozsáhlá bibliografie na konci svazku, kterou Petr Málek sestavil (40 stran), je velmi potřebná a užitečná. Našel jsem v ní jenom minimum nepřesností, např. název Vančurovy druhé knihy není *Dlouhý, Široký a Bystrozraký* (s. 343, na jiných místech je název správně). Z Milana Jankoviče je zařazena jen zkrácená verze jeho podnětné studie o rytmu v *Obrazech z dějin* z roku 1998; celý text vyšel v kolektivní publikaci *Pohledy zblízka* (2002) v Jankovičově kapitole Rytmičnost v próze (s. 165–204).

Ediční řada Antologie už přinesla 20 knížek představujících ohlasy díla výrazných kulturních osobností. Až na jednu (T. G. Masaryk) jde o spisovatele ve smyslu beletristů a kromě Danta Alighieriho jde o české autory devatenáctého a hlavně dvacátého století. Většinu svazků připravili badatelé z Ústavu české literatury a komparatistiky na pražské Filozofické fakultě; sám Petr Málek byl editorem Čtení o Richardu Weinerovi.

Název řady mohl být inspirován svazkem *Čtení o T. G. Masarykovi* od Karla Čapka, který posmrtně vydal Miroslav Halík. Ale sám bych spíš sázel na *Čtení o jazyce a poezii*, které vydali Bohuslav Havránek a Jan Mukařovský v Družstevní práci roce 1942. Zde totiž najdeme, kromě jiných brilantních příspěvků, i studii Felixe Vodičky o problémech a úkolech literární historie, jejíž jedna kapitola je nazvána Dějiny ohlasu literárních děl. Strukturalisticky orientované zkoumání recepce zahájil Vodička již o rok dříve ve studii o Nerudovi a snažil se v něm pokračovat i po roce 1948 (máchovská studie z roku 1960). Když v roce 1976 vyšel výbor Vodičkových prací v němčině (*Die Struktur der literarischen Entwicklung*), včetně zmíněné studie ze sborníku *Čtení* i studie nerudovské, bylo z úvodu Jurije Striedtera (sto stran!) zřejmé, že badatelé kostnické školy a skupiny Poetika a hermeneutika považují Vodičkovy úvahy o konkretizaci a recepci za inspirativní i po několika desetiletích. V té době byl ovšem Felix Vodička v Československu persona non grata. Jestliže se řada Antologie svým zaměřením a snad i názvy k jeho myšlenkám hlásí padesát let po Vodičkově smrti, je to další doklad proměn literárních i mimoliterárních norem a paradoxů literární evoluce. Rozpornost ohlasů na tvorbu Vladislava Vančury ukazuje na rozrůzněnost a víceznačnost jeho děl i na to, jak se jednotliví kritikové, esejisté i literární historikové v průběhu pěti desetiletí střetávali s těmito normami a také je spoloutvářeli.

AD:

Petr Koura: *Vladislav Vančura a nacismus, to jsou hluboké protiklady*. Pulchra, Praha 2022. 240 s.

Petr Málek (ed.): *Čtení o Vladislavu Vančurovi. Kritické rozepře (1923–1969) aneb „Pravda se zle oře“*. Edičně připravila Eva Vrabcová. Institut pro studium literatury, Praha 2023. 392 s.